

ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

TRANSFORMATION OF THE UKRAINIAN SYSTEM OF HIGHER EDUCATION DURING MARTIAL LAW

У публікації окреслюються результати модернізації системи вітчизняної вищої освіти, досягнуті в процесі впровадження в освітню практику положень Закону України «Про вищу освіту» до початку широкомасштабної агресії РФ проти України. У передвоєнні роки, інтегруючись в європейський простір вищої освіти, Україна реформувала власну систему вищої освіти, досягаючи її зближення з європейською: впровадила цілісну систему забезпечення якості; ЗВО та учасники освітнього процесу стали більше відповідати сучасному соціально-економічному рівню та умовам розвитку держави; структура вищої освіти, Національна рамка кваліфікацій гармонізовані з Міжнародною системою кваліфікацій, а оновлений перелік галузей знань і спеціальностей став більш узгодженим з європейським; нові стандарти вищої освіти та освітні програми приведені у відповідність з принципами, сформульованими в міжнародному проєкті «Гармонізація освітніх структур в Європі»; вітчизняні структури оцінки та забезпечення якості активно співпрацюють з відповідними європейськими органами забезпечення якості та доброчесності в освіті і науці; українські університети отримали доступ до європейських освітніх і наукових програм, розширилась їх участь в міжнародних академічних рейтингах та на міжнародному ринку освітніх послуг.

Висвітлюються основні проблеми та виклики функціонуванню вищої освіти в Україні, спричинені війною і впровадженням в країні воєнного станом, оцінюється їх вплив на систему вищої освіти, у першу чергу, через трансформацію її базових складників – мережу закладів вищої освіти та контингентів учасників освітнього процесу. Підкреслюється, що ці проблеми та виклики постали перед вищою освітою через руйнування інфраструктури закладів вищої освіти та вимушені переміщення частини з них, студентів, викладачів та науковців до інших регіонів країни, а учасників освітнього процесу і за її межі.

Аналізується нормативно-правова та організаційна діяльність органів державного управління щодо забезпечення стабільної роботи галузі в умовах воєнного стану. Передбачається, що рішення і заходи, які уже реалізуються у вищій освіті: оптимізація мережі; збереження і розвиток контингентів; підтримання достатнього рівня освіти через впровадження прогресивних освітніх технологій; інтеграція вищої

освіти України в Європейський простір вищої освіти, а також законодавче унормування пропозицій Міністерства освіти і науки України щодо подальшого осучаснення структури вищої освіти і управління галуззю, сприятимуть ефективному функціонуванню галузі у воєнний час та повоєнному відновленню.

Ключові слова: агресія, військовий стан, відновлення, вища освіта, контингент, мережа, оптимізація, система, стратегія, трансформація.

The publication briefly outlines the results of the modernization of the national higher education system, achieved in the process of implementing into educational practice the provisions of the Law of Ukraine "On Higher Education" before the beginning of Russia's large-scale aggression against Ukraine.

The main problems and challenges to the functioning of higher education in Ukraine caused by the war and the martial law implemented in the country are highlighted, their influence on the system of higher education is assessed, primarily through the transformation of its basic components – the network of higher education institutions and the contingents of participants in the educational process.

It is emphasized that these problems and challenges faced higher education due to the destruction of the infrastructure of higher education institutions and forced the relocation of some institutions, students, teachers and scientists to other regions of the country, and participants of the educational process even abroad.

The regulatory and legal, organizational activities of state authorities to ensure the stable operation of the educational area under martial law is analyzed. Some solutions and measures have already implemented in higher education: network optimization; preservation and development of contingents; maintaining a sufficient level of education through the introduction of progressive educational technologies; the integration of higher education of Ukraine into the European higher education area. There is also a legislative standardization of the proposals of the Ministry of Education and Science of Ukraine for further modernization of the structure of higher education and its management. These actions will contribute to the efficient functioning of the higher education area during martial law and post-war reconstruction.

Key words: aggression, martial law, restoration, higher education, contingent, network, optimization, system, strategy, transformation.

УДК 378:37.014.5

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/68.1.44>

Погребняк В.П.,

канд. тех. наук, професор,
ст. науковий співробітник

Державної наукової установи

«Інститут модернізації змісту освіти»

Дашковська О.В.,

канд. хім. наук, доцент,
ст. науковий співробітник

Державної наукової установи

«Інститут модернізації змісту освіти»

Мельник О.М.,

канд. пед. наук, ст. дослідник,
начальник відділу

Державної наукової установи

«Інститут модернізації змісту освіти»

Постановка проблеми в загальному вигляді полягає у вивченні та аналізі проблем і викликів, які постали перед Україною через розгорнуту РФ широкомасштабну військову агресію, та їх впливу на модернізацію системи вітчизняної вищої освіти через трансформацію її складників; дослідженні та оцінці прийнятих державними органами

управління та закладами вищої освіти (ЗВО) рішень і реалізованих заходів щодо забезпечення дієздатності галузі в умовах воєнного стану та відновлення у повоєнний період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Понад половину часу, що минув після при прийняття Закону України «Про вищу освіту» (2014 рік)

[1] вітчизняна вища освіта, як і вся Україна, діяли в надзвичайних умовах воєнного стану та пандемії COVID-19. Вперше воєнний стан (на фоні пандемії) на 30 днів було запроваджено у 10 областях України 26 листопада 2018 року у зв'язку з актом збройної агресії російської федерації у районі Керченської протоки, а 24 лютого 2022 року Указом Президента України [2] воєнний стан введено в усій країні у зв'язку з початком широкомасштабної військової агресії росії.

За інформацією Міністерства освіти і науки України (МОН України) [3] станом на кінець 2022 року з тимчасово окупованих та особливо небезпечних територій України було тимчасово переміщено 31 ЗВО, 65 відокремлених структурних підрозділів ЗВО, 44 заклади фахової передвищої освіти, що суттєво ускладнило функціонування системи вищої освіти. Міністерство зазначає, що затверджена урядом Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки (Стратегія) та Операційний план її реалізації у 2022-2024 роках визначили пріоритети системи вищої освіти на сучасному етапі розвитку суспільства та економіки країни, а також головні показники, що будуть сформовані до 2032 року. Цілями та завданнями Стратегії визначено: ефективність управління; довіра громадян, держави та бізнесу до освітньої, наукової, інноваційної діяльності; забезпечення якісної освітньо-наукової діяльності, конкурентоспроможної вищої освіти, доступної для різних груп населення; інтернаціоналізація вищої освіти; привабливість ЗВО для навчання та академічної кар'єри, що є дорожньою картою для відбудови та продовження реформування системи вищої освіти в післявоєнний період. Виконання завдань, визначених Стратегією, дозволить зменшити негативні наслідки, спричинені війною, та сприятиме повенному відновленню.

За останні два роки в науковій педагогічній пресі з'явилась серія публікацій з питань діяльності вищої школи в умовах воєнного стану та у післявоєнний період. Серед них слід відзначити два системні дослідження, виконані і опубліковані у 2023 році науковцями Інституту вищої освіти НАПН та Київського університету імені Бориса Грінченка.

У науково-аналітичній доповіді НАПН [4] означені основні проблеми, що постали перед вищою школою у воєнний період: загроза життю і здоров'ю учасникам освітнього процесу; руйнування та пошкодження інфраструктури ЗВО; вимушене переміщення закладів; вплив війни на контингент здобувачів вищої освіти та склад науково-педагогічних працівників; забезпечення рівного доступу вищої освіти; труднощі провадження наукової та інноваційної діяльності; обмеження можливостей здійснення міжнародної співпраці; зниження якості освіти; обмежене фінансування. Пропонуються

ключові рекомендації щодо їх подолання: спрощення вступу на навчання до ЗВО для різних категорій вступників; впровадження нових технологій навчання і викладання; підвищення соціальної відповідальності ЗВО; оптимізація мережі ЗВО; посилення євроінтеграційних процесів в освіті та науці; розвиток університетської автономії.

У дослідженні науковців Київського університету імені Бориса Грінченка (Є. Ніколаєв, Г. Рій, І. Шемелинець) [5] висвітлюється діапазон проблем і викликів, з якими стикнулася система вищої освіти України через наслідки пандемії та війну, оцінюються рішення органів управління та університетів щодо реагування на ці виклики, міститься інформація про сучасний стан української системи вищої освіти в умовах війни, її першочергові та перспективні потреби. Автори наголошують на важливості удосконалення освітнього процесу, необхідності повноцінної організації дистанційного навчання в синхронному та асинхронному режимі з відповідною адаптацією викладацьких курсів, системи оцінювання та методів викладання. Стверджується, що незважаючи на несприятливі тенденції, спрощення або зупинення окремих процедур у сфері вищої освіти (руйнування інфраструктури, втрати студентів та персоналу, складності в організації та зниження якості освітнього процесу, окремі випадки зниження демократичних принципів управління в процесі модернізації мережі тощо), українські ЗВО продовжують функціонувати і надавати освітні послуги, а система вищої освіти України має можливість вийти з цієї кризи сильнішою, пристосованою до нових умов та реформованою.

У статті Тамари Губанової [6] досліджуються правові основи та особливості функціонування ЗВО в умовах воєнного стану. Визначено, що міжнародна співпраця у сфері вищої освіти із залученням міжнародних організацій та проєктів дозволяє забезпечувати необхідний освітній рівень здобувачів та можливості їх інтеграції в європейський ринок праці. Авторка стверджує, що дистанційна форма навчання та використання ІТ-технологій в освітньому процесі стають ключовими у забезпеченні ефективного навчання і викладання в умовах війни.

Ганна Жила, аналізуючи розвиток вищої освіти в умовах воєнного стану та у повоєнний період, зазначає [7], що наслідками війни в Україні є: зменшення кількості робочих місць та заробітної плати; руйнування інфраструктури; перебування частини учасників освітнього процесу на фронті; обмеження академічної мобільності; вимушене переміщення закладів освіти та учасників освітнього процесу; зменшення кількості абітурієнтів. Наголошується на необхідності створення стійких освітньо-наукових систем, мереж та спільних платформ, подібних до тих, що існують в міжнародній

науковій практиці, забезпечення системної фінансово-матеріальної державної, регіональної, міжнародної партнерської підтримки стійкості системи вищої освіти.

У дослідженні Ірини Шевчук і Андрія Шевчука [8] окреслені основні виклики, що постали перед вищою освітою України в результаті масштабного вторгнення росії в Україну, та можливості, які може використати вітчизняна вища освіта для свого розвитку навіть за таких складних умов. Це міжнародна академічна мобільність; інтенсивне впровадження інформаційних технологій в освітній процес; підвищення професіоналізму викладачів; застосування гнучких технологій навчання; співробітництво українських ЗВО із закордонними; впровадження моделі «освіта протягом життя»; удосконалення територіальної організації вищої освіти; виявлення прихованих проблем та їх викорінення. Головне – вчасно виявляти загрози та виробити механізм для послаблення їх впливу.

Підсумовуючи аналіз розглянутих вище останніх наукових доробок, зазначимо високий рівень і обґрунтованість приведених у них оцінок втрат, негативних проблем та викликів, яких зазнала українська вища освіта внаслідок російської агресії, та запропонованих рішень і заходів, спрямованих на забезпечення функціонування галузі в умовах воєнного часу та відновлення після війни. Одночасно відзначимо, що з об'єктивних причин – термінів виконання та оприлюднення досліджень (2022 – початок 2023рр.), в них не розглядались нові управлінські рішення та відсутня інформація про результати їх виконання.

Мета статті. Дослідити діяльність державних органів управління, закладів вищої освіти та освітньої громадськості, спрямовану на протидію втратам, негативним викликам та впливам, спричиненим вітчизняній вищій освіті агресивними військовими діями російської федерації проти України. Оцінити дієвість прийнятих рішень і реалізованих заходів з позицій забезпечення стабільного функціонування системи вищої освіти в умовах воєнного стану та під час повоєнного відновлення і про досягнуті результати поінформувати науково-педагогічну спільноту.

Виклад основного матеріалу. У передвоєнні роки, інтегруючись в європейський простір вищої освіти, Україна реформувала власну систему вищої освіти, досягаючи її зближення з європейською: впровадила цілісну систему забезпечення якості, застосовуючи при цьому загальноєвропейські принципи та механізми; ЗВО та учасників освітнього процесу стали більше відповідати сучасному соціально-економічному рівню та умовам розвитку держави; структура вищої освіти, Національна рамка кваліфікацій гармонізовані з Міжнародною системою кваліфікацій, а оновлений перелік галузей знань і спеціальностей став

більш узгодженим з європейським; нові стандарти вищої освіти та освітні програми приведені у відповідність з принципами, сформульованими в міжнародному проєкті «Гармонізація освітніх структур в Європі»; вітчизняні структури оцінки та забезпечення якості активно співпрацюють з відповідними європейськими органами забезпечення якості та доброчесності в освіті і науці; українські університети отримали доступ до європейських освітніх і наукових програм, розширилась їх участь в міжнародних академічних рейтингах та на міжнародному ринку освітніх послуг. У той же час, окремі складники процесу євроінтеграції ще не завершені і знаходяться в процесі розвитку. Це стосується структури вищої освіти України (залишилися такі рівні, як молодший бакалавр, доктор наук); не завершено формування докторських студій та створення дослідницьких університетів як бази їх наукового забезпечення; стандарти вищої освіти докторського рівня з окремих спеціальностей не затверджені і як результат, окремі освітні програми акредитуються без впроваджених стандартів.

Воєнний стан і військові дії на значній території нашої країни суттєво вплинули на життя держави та суспільства, у тому числі, на реформування освітньої галузі в цілому і системи вищої освіти, зокрема. Згідно зі статтею 11 Закону України «Про вищу освіту», систему вищої освіти України складають: ЗВО всіх форм власності; рівні та ступені (кваліфікації) вищої освіти; галузі знань і спеціальності; освітні та наукові програми; ліцензійні умови провадження освітньої діяльності та ліцензійні умови провадження вищої освіти; органи, що здійснюють управління у сфері вищої освіти; учасники освітнього процесу.

Найбільш відчутно умови воєнного стану позначились на трансформації базових, взаємопов'язаних між собою, складників системи вищої освіти – контингентах учасників освітнього процесу та мережі ЗВО через воєнні дії і тимчасову окупацію агресором частини території України та спричинені нею переміщення в інші регіони окремих навчальних закладів, учасників освітнього процесу, а останніх – і за її межі. Якщо в 2019/2020 навчальному році за даними Держстату в 287 вітчизняних ЗВО (університетах, академіях, інститутах) навчалось 1,3 мільйона студентів і працювали 110 тисяч викладачів, а середній контингент складав 4,6 тисячі студентів на один заклад, то в 2022 році, за даними ЄДБО, у 439 ЗВО було біля 1,1 мільйона студентів, середній контингент – менше 4 тисяч, а викладачів – понад 130 тисяч [9].

З початком широкомасштабного вторгнення військ російської федерації на територію України 24 лютого 2022 року наша держава, як і у 2014 році, після анексії Криму та воєнних дій на Донбасі, стикнулася з питанням масштабних переміщень населення і закладів освіти, що без сумніву, вплинуло

на українську систему вищої освіти. Більше 6 млн осіб вимушено покинули територію України через воєнні дії. Станом на кінець вересня 2022 року 4,18 млн осіб зареєструвалися у країнах Європи для отримання тимчасового захисту. Понад 8 млн стали внутрішньо переміщеними особами, 665 тисяч студентів та учнів шкіл (16% від загальної кількості) та 25 тисяч освітян (6% від загальної кількості) покинули територію України. Слід зазначити, що заходи МОН України щодо спрощення порядку вступу до ЗВО у 2022 році через заміну традиційного зовнішнього незалежного оцінювання на національний мультипредметний тест при вступі на бакалаврський рівень, єдиних фахового вступного випробування та вступного іспиту з іноземної мови на їх спрощені варіанти – на магістерський тест навчальної компетентності та магістерський комплексний тест – відповідно, дали можливість українським ЗВО завершити 2021/2022 навчальний рік і успішно провести нову вступну кампанію. Спрощення механізму вступу, створення умов доступу до вищої освіти для жителів тимчасово окупованих і особливо небезпечних територій та організація тестування за кордоном дали можливість сформувати необхідні контингенти здобувачів вищої освіти та забезпечити діяльність Системи у новому навчальному році. Загалом у вступній кампанії 2022 року взяли участь понад 214 тис. абітурієнтів, з них 23 тис. тестувались за кордоном у 58 містах 32 країн світу.

Починаючи із середини 2014 року, з областей, де ведуться активні бойові дії та з прифронтових територій було переміщено 31 ЗВО державної форми власності: з 2014 року по березень 2022 року – 12, з березня по листопад 2022 року – 19, з них 8 – повторно. Більшість із них було розміщено на базі провідних університетів, що стимулювало необхідність оптимізації мережі, яка, за останньою інформацією МОН України, налічувала приблизно 170 державних університетів, 100 приватних установ вищої освіти та 40 комунальних закладів [10]. Оптимізація мережі і утворення потужних регіональних ЗВО в Україні через їх об'єднання розглядається як інструмент поліпшення якості вищої освіти; підвищення конкурентоспроможності ЗВО і ефективності використання фінансових ресурсів та їх спрямування на розвиток вищої школи, відбудову університетської інфраструктури. Уже, починаючи з 2022 року за поданням МОН України 5 університетів та 1 інститут (Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, Державний вищий навчальний заклад "Український державний хіміко-технологічний університет" та Придніпровська державна академія будівництва та архітектури, Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, Одеський державний екологічний університет та Фізико-хімічний інститут

захисту навколишнього середовища і людини МОН України та НАН України) були реорганізовані і приєднані до складу 4-х провідних університетів, відповідно до: Донецького державного університету внутрішніх справ, Українського державного університету науки і технологій, Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова, Одеського національного університету імені Мечникова. На базі Національного авіаційного університету створено Державний університет «Київський авіаційний інститут» та Українська державна льотна академія [11].

У процесі оптимізації мережі проявилась тенденція зменшення кількості національних університетів, яких в Україні налічувалось біля 120. На цей процес суттєво вплинули законодавчі зміни статусу національного ЗВО: вилучення положень, які надавали університету додаткові права та повноваження. В окремих випадках допускався відхід від установлених демократичних принципів призначення керівників реформованих університетів.

На нашу думку, реорганізація мережі ЗВО продовжуватиметься і надалі як така, що забезпечить упорядкування її структури та оптимізацію кількісних характеристик. Уже пройшов громадське обговорення законопроект про засади модернізації мережі [12], в результаті прийняття і реалізації якого кількість ЗВО може зменшитись у три рази. Мережу ЗВО передбачається модернізувати через об'єднання кількох споріднених закладів, розташованих в одному місті, виведення із структури вищої освіти коледжів і позбавлення права територіально відокремлених підрозділів ЗВО здійснювати освітню діяльність у сфері вищої освіти з наступною їх реорганізацією.

Об'єктивною причиною скорочення кількості ЗВО є також зменшення числа випускників шкіл з 640 тисяч у 2008 році до 360 тисяч у 2023 році. У перспективі, виходячи з показників демографії, навіть за умови повернення тимчасово окупованих територій, цей показник може знизитись до 300 тисяч у 2030 році. Слід враховувати і значний вплив на кількість студентів у вітчизняних ЗВО їх виїзд за кордон, який було призупинено лише 14 вересня 2022 року [13]. Передбачається, що значна їх частина не повернеться в Україну. Планується також скоротити кількість органів управління у сфері вищої освіти, вилучивши із їх переліку Національну академію наук України, галузеві академії наук та обмеживши кількість галузевих державних органів, залишивши лише ті, до сфери управління яких належать військові навчальні заклади, військові навчальні підрозділи та ЗВО із специфічними умовами навчання. Одночасно, урахувавши дискусію із зазначених питань, яка виникла між МОН України, з однієї сторони, університетськими колективами та Спілкою ректорів – з іншої, органу управління слід більш публічно

готувати пропозиції щодо модернізації мережі ЗВО та управління галуззю, уникаючи поспішних, інколи не до кінця обґрунтованих рішень [14].

Воєнний час позначився також на практиці акредитації освітніх програм та термінах дії акредитаційних документів. Зокрема, Національному агентству із забезпечення якості вищої освіти (далі НАЗЯВО) тимчасово надано право проводити акредитацію освітніх програм у дистанційному режимі та приймати рішення про умовну (відкладену) і безоплатну для ЗВО акредитацію без проведення акредитаційної експертизи або з її частковим проведенням. Термін дії сертифікатів про акредитацію спеціальностей і напрямів підготовки та освітніх програм, що були чинними станом на 24 лютого 2022 року, продовжено до 1 липня року, наступного за роком припинення або скасування воєнного стану в Україні [15].

Аналіз рішень НАЗЯВО щодо акредитації освітніх програм [16] від часу дії Постанови Кабінету Міністрів України від 16 березня 2022 року № 295 свідчить, що станом на початок 2024 року із 4,5 тис. програм 2,2 тис. акредитовано умовно, за скороченою процедурою, а 2,3 тис. – в установленому порядку. Умовних акредитацій у 2022 році було 972, а у 2023 – 1209. Дистанційний спосіб акредитації, який на нашу думку і по суті мав застосовуватись переважно для ЗВО, переміщених із тимчасово окупованих територій та із прифронтових територій України, на практиці використовується масово, майже без урахування безпекових умов.

У непростих для України умовах війни розширюється підтримка вітчизняної вищої школи європейським освітнім співтовариством. У 2021 році прийнята нова програма ЄС Еразмус+ (2021-2027) [17] (Програма) з бюджетом у 2 980,70 млн євро, яка оцінюється як більш інклюзивна, цифрова та екологічна. З 2022 року в межах Програми запроваджено окремий проєкт КА 131 «Внутрішньоєвропейська мобільність студентів та персоналу ЗВО – відкрита для України». Ним передбачено виняткові заходи для сприяння інтеграції українців до європейських університетів в період війни через спрощення процедур отримання грантів на мобільність [18]. Це полегшить адаптацію наших студентів, які перебувають за кордоном до нових умов, але робить менш вірогідним їх повернення в Україну. Проблема повернення українських студентів з-за кордону, зважаючи на її актуальність для України, з однієї сторони, та складність вирішення за міжнародними нормами, з іншої, широко дискутується у вітчизняному політикумі та суспільстві для пошуку можливих рішень та прогнозних оцінок.

Українським університетам як представникам країни-члена Європейського партнерства, відкрита можливість спільно з представниками країн ЄС брати участь як партнери у багатьох конкурсах

Програми ЄС Еразмус+, а в 5 з них подавати заявки та бути координаторами проєктів. У 2024 році оновлено Керівництво до Програми, в якому зазначено, що «Програма також продовжить зусилля щодо пом'якшення соціально-економічних та освітніх наслідків російського вторгнення в Україну, зокрема через підтримку проєктів, які сприяють освітній діяльності та інтеграції людей, які тікають від війни в Україні, до їхнього нового навчального середовища, а також діяльність з підтримки організацій, здобувачів освіти і персоналу в Україні» [19, с. 4]. В оновленому документі одним із специфічних секторальних пріоритетів співпраці в сфері вищої освіти визнано «підтримку вищих навчальних закладів у їхньому співробітництві з українськими колегами у відповідь на війну в Україні» [19, с. 232].

Висновки.

1. Завдяки скоординованим і своєчасно прийнятним рішенням та заходам, що здійснюються урядом, центральними, регіональними органами управління освітою та закладами вищої освіти, незважаючи на втрати, які несе галузь вищої освіти через спровоковану росією агресію українські ЗВО продовжують функціонувати і надавати освітні послуги, а система вищої освіти України має можливість вийти із цих випробувань реформованою, ефективнішою, пристосованою до нових умов.

2. Прийняття рішень щодо оптимізації мережі і утворення потужних регіональних ЗВО в Україні потребує всебічного аналізу і обговорення та консолідованих зусиль усіх зацікавлених сторін для їх реалізації.

3. Правовою основою подальшої реорганізації мережі ЗВО, упорядкування її структури та оптимізації кількісних характеристик має стати Закон України «Про внесення змін до деяких законів України (щодо створення передумов для модернізації мережі закладів вищої освіти)», проєкт якого уже пройшов громадське обговорення.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.
2. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>.
3. Фахова передвища і вища освіта в умовах воєнного стану. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/fahova-peredvisha-i-visha-osvita-v-umovah-voennogo-stanu>.
4. Вища освіта України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення: виклики і відповіді: науково-аналітична доповідь. Кремень В.Г., Луговий В.І., Саух П.Ю., Драч І.І., Слюсаренко О.М., Скиба Ю.А. та інші. За заг. ред. Кременя В.Г. – Київ: Педагогічна думка, 2023. 172 с. URL: <https://ihed.org.ua/publications/vyshha-osvita-ukrayiny-v-umovah-voennogo-stanu-ta-pislyavoennogo-vidnovlennya-vykylyky>.

5. Вища освіта в Україні: зміни через війну: аналітичний звіт. Ніколаєв Є., Рій Г., Шемелинець І. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2023. 94 с. URL: <https://osvitanalyka.kubg.edu.ua/wp-content/uploads/2023/03/HigherEd-in-Times-of-War.pdf>.
6. Губанова Т. Функціонування закладів вищої освіти в умовах воєнного стану: сучасний стан та перспективи. *Київський юридичний журнал*, № 3, 2023. URL: <http://journals.fpk.kyiv.ua/index.php/kyivlawjournal/article/view/19>.
7. Жила Г. Вища освіта в умовах війни: виклики, проблеми, перспективи для студентів та науковців. *Молодь і ринок*, № 2 (210), 2023, с. 141-145. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.274694>.
8. Шевчук І., Шевчук А. Освітня аналітика крізь призму війни: виклики та можливості для вищої школи України. *Економіка та суспільство*. Вип. № 39/2022. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-80>.
9. Мельник О., Погребняк В., Дашковська О. Інтегрування української вищої освіти в європейський освітній простір: модель процесу та досягнуті результати. *Електронний журнал «Нові технології навчання»*, № 97, 2023, с. 108-120. URL: <https://doi.org/10.52256/2710-3560.97.2023.97.13>.
10. Не вистачає студентів: У Міносвіти хочуть зменшити кількість університетів втричі. *Бізнес Цензор* : вебсайт. URL: https://mbiz.censor.net/news/3467716/ne_vystachaye_studentiv_u_minosvity_hochut_zmenshyty_kilkist_universytetiv_vtrychi.
11. Про реорганізацію закладів вищої освіти : Розпорядження Кабінету Міністрів України: від 16.12.2022 № 1143-р., від 11.07.2023 № 620-р., від 13.10.2023 № 921-р., від 05.01.2024 № 6-р., від 05.01.2024 № 7-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1143-2022-%D1%80#Text>.
12. Про внесення змін до деяких законів України (щодо створення передумов для модернізації мережі закладів вищої освіти) : проєкт Закону України. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/gromadske-obgovorennnya-modernizaciyi-merezhi-zakladiv-vyshhoyi-osvity/>.
13. Чи можуть студенти виїжджати за кордон. *TCH*: вебсайт. URL: <https://tsn.ua/ato/viyizd-studentiv-za-kordon-chi-mozhut-viyskovohobovyazani-vstupati-do-zakordonnih-vishiv-2322958.html#:~:text=%D0%A7%D0%B8%>.
14. Засідання Спілки ректорів: вимога об'єднання вишів. *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*: вебсайт. URL: <https://knu.ua/news/13084>.
15. Про особливості акредитації освітніх програм, за якими здійснюють підготовку здобувачі вищої освіти, в умовах воєнного стану. Постанова Кабінету Міністрів України від 16 березня 2022 р. № 295. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/295-2022-%D0%BF#Text>.
16. Протоколи засідань. Офіційний сайт НАЗЯВО. URL: <http://naga.gov.ua>.
17. Overview of New Opportunities within EU-Funded Programme Erasmus+ 2021-2027. Participation of Ukrainian organizations in the EU- Funded Programme Erasmus+ 2014-2020. URL: https://erasmusplus.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/ukraine-under-erasmus_december_1_2021.pdf.
18. Виняткові заходи щодо інтеграції освітян України за проєктами мобільності Програми ЄС Еразмус+ в Європі на період війни в Україні. URL: <https://erasmusplus.org.ua/wp-content/uploads/2022/09/vynyatkovi-zahody-dlya-ukrayincziv-v-mezhah-proyektiv-z-icm-u-vo-ukr.-m.pdf>.
19. Erasmus+ Programme Guide (version 1 (2024): 28-11-2023). URL: <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/erasmus-programme-guide>.